

ОВЛАДЯВАНЕ НА КЛЮЧОВИ КОМПЕТЕНТНОСТИ НА ЗАНЯТИЯТА ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА В СРЕДНОТО УЧИЛИЩЕ (Анализ на данни от анкетно проучване)

Гл. ас. д-р Евелина Миланова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Изложението подлага на анализ данни от анкетно проучване, проведено сред учители по български език и литература в средното училище, за да установи до каква степен дейностите, които се осъществяват на занятията, допринасят за овладяване и развиване на ключовите компетентности. Изследването се позовава на избрани въпроси и отговори с цел проучване на конкретни области на компетентности, начини за прилагане на компетентностния подход с оглед развиване на ключови компетентности, проверяват се нагласи на учители и ученици за дадени модели за работа.

Ключови думи: ключови компетентности; езиково обучение; методически модел

С цел установяване параметрите на прилагане на компетентностния подход на занятията по български език и литература в средното училище е реализирано анкетно проучване, в което участват над 1700 учители и над 17 000 ученици. Въпросите са ориентирани към конкретни методи на педагогическо взаимодействие, създаващи предпоставки за формиране и развиване на ключови компетентности, които са тясно свързани със спецификата на компетентностния подход. Той се фокусира основно върху активното учене, интердисциплинарния характер на обучението, прехода от знания към умения, приложими при решаване на проблеми в различни ситуации от социалната действителност, и дава превес на иновативните методи, насърчаващи творческия потенциал, екипната работа и критичното мислене.

Значимостта на подхода се обуславя от приетата още през 2006 г. от Европейския парламент и Съвета на Европейския съюз Препоръка относно ключовите компетентности за учене през целия живот – основен референтен документ за

развитието на образованието в Европа, залегнал в настъпилите преди години образователни реформи в България. Концепцията е доразвита с приетата през 2018 г. от Съвета на Европейския съюз Препоръка, приканваща към нови модели на учене, които съответстват на потребностите на глобализираното общество, чийто живот се подчинява на цифровите технологии. Ключовите компетентности биват преразгледани и актуализирани в съответствие с активното гражданство и социалното приобщаване на индивида, личностната и професионалната реализация, здравословния и устойчив начин на живот. Обновяването на рамката за компетентностите включва концептуализиране на дигиталната и предприемаческата компетентност, представя се и набор от ценности, умения и нагласи за адекватно участие в демократичните общества. Застъпена е идеята, че всички компетентности са еднакво важни за благополучието на отделната личност и на обществото, а базовите умения, които са в основата им, са способност за успешно общуване, за решаване на проблеми, за участие в екипна дейност, за водене на интеркултурен диалог и пр.

Анализът на данните от изследването се спира на избрани въпроси и отговори с цел проучване на конкретни области на компетентности, начини за прилагане на компетентностния подход, нагласи на учители и ученици за дадени модели за работа.

За да анализира степента на застъпеност на методи, съдействащи за развитието на функционалната грамотност на учениците чрез занятията по български език, изложението прави сравнение между отговорите, които учителите са дали на няколко въпроса, които имат отношение към проблема. Малко повече от половината от преподавателите (51,2 %) категорично заявяват (с „напълно съгласен/а“), че в хода на урока планират дейности, при които учениците да търсят информация от различни източници – хартиени и електронни. Немалък е делът на учителите, дали по-колебливия отговор „по-скоро съгласен/а“ – 35,8 %. За сметка на това обаче един от въпросите, събрали почти изцяло положителни отговори, е този, който пита дали на занятията се създават учебни ситуации, в които учениците да изразяват своето мнение по различни проблеми, като се обръща внимание на изграждането на аргументи – 80% от анкетираните са отговорили с „напълно съгласен/а“, а 17,2 % – с „по-скоро съгласен/а“. Разликата в процентното съотношение при отговорите на двата въпроса говори за липса на целенасочено търсена взаимовръзка между двата вида дейности, реализирани в условията на педагогическата практика. Съвременното разбиране за грамотността се асоциира с уменията на обучаваните да разбират и да използват разнообразни по вид текстове; да намират, да извличат, да анализират и да прилагат данните от различна по характер и специфики информация, за да удовлетворяват свои потребности в конкретни ситуации на общуване; да формулират и да изразяват становища, мнения, аргументи, съобразявайки се с особеностите и с изискванията на комуника-

тивния контекст – дискурсни практики и техники, които би следвало да се осъществяват като взаимосвързани комуникативни дейности в обучението по български език и литература.

Функционалната грамотност е в основата на ефективното и адекватно общуване, което се подчинява на особеностите на комуникативната ситуация. Обвързана е със способността на личността да обработва и да използва информация от устни и писмени текстове (в това число визуални, звукови и цифрови материали) от различни сфери на човешката дейност. Развиването на този вид грамотност е от особена важност, тъй като предопределя уменията за ученето като контролиран процес и възможностите за пълноценно взаимодействие в устна и в писмена форма на роден и на чужд език. „Това означава, че не е достатъчно единствено познаването на отделни думи и изрази, нито разпознаването само на граматичните аспекти на езика, а овладяването на метафоричните и контекстуални употреби на езика“ (Vasileva 2021, p. 35).

Други два въпроса дават яснота за нагласите на учителите към планомерни методически дейности и резултатите от тяхното изпълнение. Близко 80 % от учителите твърдят, че се опитват да дават житейски примери при работа върху учебния материал, а 18,3 % казват, че по-скоро го правят. 63 % от анкетирания обаче са убедени в резултатите от тези действия и заявяват в отговор на друго твърдение, че учениците могат да използват знанията и уменията, придобити на занятията по български език и литература, в реални житейски ситуации, 28,7 % са „по-скоро съгласни“. Отговорите подкрепят идеята, че се работи за постигането на една от основните цели на образованието изобщо – използване на овладените в училище компетентности в контекста на социалната действителност.

Тази цел стои в основата и на тенденцията текстовете, с които учениците работят по време на езиковите занятия (и по български език, и по чужд език), да съответстват на реално функциониращия дискурс в извънучилищната практика. По-малък е обаче броят на учителите (33,3 %), които категорично заявяват, че подбират за работа текстове (научни и медийни) с провокативно съдържание, които се отнасят до ролята на младите хора като граждани, повечето учители дават отговор „по-скоро съгласен/а“. Не толкова застъпен под формата на предвидени и целенасочени действия е процесът на овладяване на гражданска компетентност и на компетентността в областта на науката, технологиите и инженерството, която позволява на личността да разбира промените, причинени от човешката дейност, и да съзнава отговорността си на гражданин. Регулярната работа с научни и медийни текстове би стимулирала развиването и прилагането на логическо и рационално мислене при проверка на хипотези и затвърждаване или опровергаване на собствени убеждения, би усъвършенствала уменията на учениците за обработване на информация от научни изследвания, за разпознаване и извеждане на обосновани научни заключения и пр.

Отговорите на учителите сочат, че употребата на научни и медийни текстове на занятията допринася в по-голяма степен за развиване на личностна, социална и компетентност за придобиване на умения за учене (определяни в европейските стратегически документи като единен концепт), тъй като 42,1 % от анкетираните твърдят, че подбират дискурсни разновидности от медийната и от научната сфера, в които се засяга проблемът за здравословния начин на живот, 41,3 % са „по-скоро съгласни“. Данните от изследването водят и до заключението, че според учителите педагогическите специалисти осигуряват повече предпоставки за развиване на този вид компетентност, а не съдържанието на учебните програми – твърдението, че учебната програма дава възможност учениците да развиват умения за учене, е подкрепено с „напълно съгласен/а“ от 36,4 % от запитаните, 34,9 % отбелязват „по-скоро съгласен/а“, 23,3 % – „колкото съгласен/а, толкова несъгласен/а“, 6,3 % – „по-скоро несъгласен/а“, и 1 % казват, че са „напълно несъгласни“.

Далеч по-голям е потенциалът на учебните програми според участниците в проучването за осъществяване на междупредметни връзки от учениците. 58,1 % („напълно съгласен/а“) от учителите са на мнение, че учебната програма (по български език и по литература) позволява учениците да правят връзки с изучаваното в други учебни предмети, 29,9 % също се съгласяват, но в по-малка степен („по-скоро съгласен/а“), 9 % са „колкото съгласен/а, толкова несъгласен/а“, пренебрежим е процентът на тези, които не откриват подобен контекст в учебната документация, който е пряко свързан с прилагането на компетентностния подход на занятията в училище. Тези нагласи на учителите обаче се разминават с информацията, която дават при друго твърдение, според което учебната програма позволява на преподавателя да планира урок с интердисциплинарен характер – 26 % са напълно съгласни, 42,9 % са по-скоро съгласни, 22,5 % са колкото съгласни, толкова и несъгласни, а почти 8 % са по-скоро несъгласни. Стесняването на възможностите за учителя в сравнение с тези за ученика може би се дължи на ограниченията, продиктувани от очакваните резултати при преподаването на една или друга тема. Въпреки това обаче 36,4 % от запитаните категорично казват, че се стремят да планират такъв тип уроци, а 43,3 % също се съгласяват с твърдението, но в по-малка степен („по-скоро съгласен/а“).

На занятията по български език и литература често се разчита на дигиталната компетентност на учениците и се работи за нейното подобряване. Почти изцяло в зоната на съгласието са отговорите, според които в учебните часове се поставят задачи, изискващи използването на дигитални ресурси в симулирани ситуации (участие в интервю за работа, общуване с представители на институции и пр.) – 42,8 % „напълно съгласен/а“, 39,3 % „по-скоро съгласен/а“. В учебните часове се коментира и проблемът за авторското право при заемане на текстове от интернет пространството (42,6 % „напълно съгласен/а“, 32 % „по-скоро съгласен/а“). Но

макар и да спомагат за развиване на умения за критично и отговорно използване на ресурсите на цифровите технологии и за решаване на проблеми, учителите не подкрепят използването на изкуствения интелект в часовете по български език и литература (21,1 % „по-скоро съгласен/а“, 37,5 % „колкото съгласен/а, толкова несъгласен/а“, 22,8 % „по-скоро несъгласен/а“, 9,5 % „напълно несъгласен/а“, 9 % „напълно съгласен/а“), но на занятията коментират с учениците особеностите на езиковия изкуствен интелект и критичното му приемане.

Компетентността, свързвана с инициативност и предприемачество, също е обект на развиване в часовете по български език и литература с оглед на широко застъпените творчески задачи, които според почти всички участници в изследването се предвиждат при планирането на урока. Предприемаческите умения се свързват с креативността, която предполага използване както на въображение, така и на стратегическо мислене, на умения за решаване на проблеми. Демонстрира се способност за индивидуална, но и за екипна работа, за използване на ресурси. Екипните дейности обаче не са сред категоричните предпочитания на учителите на занятията – твърдението „предпочитам да поставям дейности за екипно изпълнение“ е подкрепено с 23,8 % „напълно съгласен/а“ и с 43,2 % „по-скоро несъгласен/а“, 27,2 % са „колкото съгласен/а, толкова несъгласен/а“. В областта на приемането, но с „по-скоро съгласен/а“ е и свързването от преподавателя на изучаваното по български език и литература с умения за справяне в бизнес среда.

Сред компетентностите, на които се отделя най-много внимание в учебните часове според отговорите на учителите, е интеркултурната компетентност, чието формиране и развиване в хода на обучението учи и възпитава подрастващите в прояви на отвореност към представители на различни културни групи (такива са проявите на уважение, на толерантност, на разбиране); поражда у обучаваните любопитство към други култури и допринася за осмислянето на културното многообразие. Изключително голям е дялът на преподавателите, припознаващи на занятията дейности, които усъвършенстват уменията на учениците за участие в интеркултурен диалог – 65,2 % са напълно съгласни, че разясняват на обучаваните особености при общуване в интеркултурна среда, а 28,7 % избират „по-скоро несъгласен/а“. При планирането на уроците обаче 37,2 % („напълно съгласен/а“) изрично поставят в центъра културни реалии, а 43,1 % отговарят с „по-скоро съгласен“.

Компетентността, чийто фокус е културният контекст, пряко взаимодейства с многоезичната компетентност, търсеща „посредничеството“ между различни езици. Темата, свързана с изучаването на чужди езици, бива засягана от учителите по български език и литература, чиито отговори потвърждават, че в учебните часове се разискват нагласи, които се отнасят до овладяването на многоезиковата компетентност, въпреки че доминиращият дял е в зоната на „по-скоро несъгласен/а“.

Анализът на данните от проучването води до заключението, че на занятията по български език и литература планомерно и целенасочено се осъществяват методически дейности, които спомагат в по-голяма или в по-малка степен за развиване на целия набор от ключови компетентности. Налице е стремеж за полагане на учебния материал в житейски контекст и за придаване на интердисциплинарен облик на урочните единици. Закономерно, предвид спецификата на учебната дисциплина, приоритетни за учителите са педагогическите действия, които спомагат най-много за развиване на функционалната грамотност и на уменията за участие в интеркултурно общуване. Изводите са подкрепени и от резултати от второ анкетно проучване, което проверява нагласите на учениците по отношение на моделите на работа в часовете по български език и литература и дава възможност на младите хора да посочат предпочитани дейности за реализиране на занятията, както и да определят образователните си потребности.

Благодарности и финансиране

Тази публикация е финансирана по Националната научна програма „Развитие на научните изследвания и иновациите в областта на българското предучилищно и училищно образование“. Авторът носи цялата отговорност за съдържанието на настоящия документ и при никакви обстоятелства той не може да се приеме като официална позиция на Института по образование.

ЛИТЕРАТУРА

ВАСИЛЕВА, Д., 2021. *Развиване на когнитивни и метакогнитивни умения за четене в обучението по български език*. София: ИК Авлига. ISBN 978-619-7245-24-0.

KEY COMPETENCES, 2018. Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*.

KEY COMPETENCES, 2019. *Key competences for lifelong learning*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Acknowledgements and Funding

This publication has been funded by the National Scientific Programme “Development of Research and Innovation in the Field of Bulgarian Pre-school and School Education.” The author bears full responsibility for the content of this document, which under no circumstances can be considered an official position of the Institute of Education.

REFERENCES

- VASILEVA, D., 2021. *Razvivane na kognitivni i metakognitivni umenia za chetene v obuchenieto po balgarski ezik*. Sofia: IK Avliga. ISBN 978-619-7245-24-0
- KEY COMPETENCES, 2018. Council recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*.
- KEY COMPETENCES, 2019. *Key competences for lifelong learning*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

MASTERING KEY COMPETENCES IN BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE CLASSES IN SECONDARY SCHOOL (Analysis of Data from a Survey)

Abstract. The presentation analyzes data from a survey conducted among Bulgarian language and literature teachers in secondary schools in order to establish the extent to which the activities carried out on a busy day also seem to improve key competencies. The study refers to selected questions and answers to explore specific areas of competence, ways to apply the competency approach to develop key competences, and examines the attitudes of teachers and students regarding given work models.

Keywords: key competences; language learning; methodological model

Dr. Evelina Milanova, Assist. Prof.

ORCID iD: 0000-0002-7575-5884

1504 Sofia

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Faculty of Slavic Studies

Department of Methodology

✉ E-mail: egmilanova@uni-sofia.bg